

Розділ третій. БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА В ІСТОРІЇ І СЬОГОДЕННІ

3.1 *Сергій САННИКОВ.* ІСТОРІЯ ТА ПРАКТИКА БІБЛІЙНОГО КОМЕНТУВАННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ (1)

Анотація. Стаття є першим розділом дослідження історії та герменевтичних обріїв коментування Біблії у слов'янському контексті. У ній дається огляд історії тлумачення Біблії у Східній Європі, аналізується діахронний розвиток принципів коментування біблійного тексту, показані герменевтичні засоби, які використовувались в євангельському русі XIX – XX ст. та відповідні герменевтичні підходи у православної традиції цього періоду. Автором виділені головні герменевтичні принципи, на які спирались коментатори XIX – початку XX ст., а також підходи до тлумачення, які практикувались у слов'янському контексті. Особливу увагу отримали випадки тлумачення Біблії національними авторами, які опублікували свої тексти за період останніх 20 років. Основний акцент автор робить на огляді літератури з герменевтики, яка була видана в останні роки і застосовується в євангельських навчальних закладах.

Ключові слова: Біблія, коментар, тлумачення, герменевтика, біблеїстика, слов'янський контекст, євангельське християнство, православ'я.

The article by Sannikov Sergiy “**History and Hermeneutic Horizons of the Bible Commentaries in the Slavic Context: Part 1. History and Practice of the Bible Commentaries in the Slavic Context**” is the first part of the research of the history and hermeneutic horizons of the Bible commentaries in the Slavic context. The author surveys the history of the Bible interpretation in Eastern Europe, analyzes the diachronical interpretation principles progress, shows the hermeneutical methods used in the Evangelical movement of in the 19th and 20th centuries and the correspondent hermeneutic approaches in the Orthodox tradition. The author distinguishes the main hermeneutic principles being the basis for the commentators of the 19th-20th centuries and the approaches to interpretation practiced in the Slavic context. A special attention is given to the Bible interpretation made by national authors who have been publishing their works during the last 20 years. The main emphasis is made on the literature on hermeneutics published in recent years and used in Evangelical educational institutions.

Key words: Bible, commentary, interpretation, hermeneutics, Bible studies, Slavic context, Evangelical Christianity, Orthodoxy.

Постановка проблеми, актуальність та новизна дослідження. Дослідження історії, досвіду та практики біблійного коментування у слов'янському контексті є досить новим напрямком релігієзнавчої та богословської думки перш за все тому, що в нашій країні протягом багатьох років була призупинена традиція читання, тлумачення та коментування біблійних текстів для широкого загалу. Відновлення інтересу до Біблії призвело до появи великої кількості коментарів виданих переважно як переклади з іноземних мов, у той час як національна спадщина дає змогу узагальнити та використати накопичений досвід для підготовки теоретичної та практичної бази з метою створення власної національної біблійної традиції тлумачення.

Стан розробленості теми в науці. Після феноменології та захоплення Хайдеггером стало модно займатись герменевтикою, яка відтоді почала претендувати на першість не лише як наука про тлумачення тексту, але й як філософський дискурс. Захоплення Г.-Г. Гадамером, П. Рікьором та філософською герменевтикою спостерігається останнім часом не лише у літературознавстві та філософії, але й в богослов'ї. Цьому сприяв бурхливий розвиток філологічних наук, зміщення наукових обріїв у нашій частині світу в бік гуманітарного знання, відновлення забутих або заборонених у попередні роки сфер наукового знання. Захоплення екзегетикою, яке домінувало у біблеїстиці XX століття, почало поступово витісняти зростаючою зацікавленістю герменевтикою. Текст почали розглядати як субстанцію, що має мовну природу, а розуміння – як властивість людського буття. Богослови, наслідуючи філософів, зрозуміли, що «людина приречена на

інтерпретацію».¹²⁵ Людина робить це постійно, неминуче, але особливі проблеми інтерпретації виникають тоді, коли ми маємо справу з древніми, особливо сакральними текстами.

Метода дослідження. Розуміння та виявлення значення будь-якого древнього тексту вимагає не лише знання культурного середовища й первісного адресата цього тексту, а також вміння висловити ці значення мовою сучасного читача. У випадку сакрального тексту, зокрема при звертанні до коментування Біблії з перспективи богословського підходу, ситуація, з одного боку, ще більш ускладнюється (адже передбачається певна таємничість і божественна глибина цих текстів), але з іншого - вона (ситуація) в чомусь і спрощується. Останнє пов'язане з глибоким переконанням східного богослов'я (як євангельського, так і православного) про присутність у Біблії божественного об'явлення, яке скероване до людей всіх часів та культур і висловлене так, щоб кожен міг зрозуміти головну ідею цього об'явлення. Глибока переконаність у доступності та зрозумілості біблійного тексту для кожного читача, так званий «наївний реалізм», звісно, не передбачає повну відсутність інтерпретації, у чому його звинувачує В. Вестфаль¹²⁶, гаряче критикуючи «інтуїтивне читання Біблії» за те, що воно ґрунтується на платонівській філософській традиції. Наївний реалізм, який передбачає здоровий глузд читача і наявність Вищого Автора, який бажає донести це послання через натхнений Святим Духом текст, полегшує завдання біблійного коментування. У цьому пункті є серйозна відмінність від середньовічних підходів, що часто сакралізували біблійний текст, підкреслюючи його історико-культурну відчуженість, філософську глибину і складність для сприяння пересічними парафіянами.

Цілі статті та постановка завдань. *Об'єкт* – національна біблеїстика. *Предмет* – історія та практика слов'янської традиції коментування Святого Письма. *Мета даної статті* полягає в тому, щоб показати історію розвитку і головні принципи біблійного коментування у слов'янському контексті з акцентом на тенденції формування герменевтичних систем в євангельському християнстві і православній традиції. **Головне завдання нашої статті** полягає в тому, щоб проаналізувати історію розвитку герменевтики та її використання при тлумаченні Біблії в євангельському християнстві та в православній традиції, становлення принципів біблійного коментування в слов'янському контексті, а також зробити огляд сучасного стану цієї галузі богослов'я.

Далі подаємо основний матеріал статті.

Герменевтика та біблійне коментування в контексті євангельського християнства. Читання, розуміння і коментування біблійного тексту займає провідне положення в релігійній практиці євангельського християнства. Це пов'язано з тим, що проповідь і персональне читання Святого Письма є найважливішою частиною богослужіння та повсякденного життя послідовників цієї гілки християнства.

Практично весь т.зв. «сектантський рух», який виник у слов'янських країнах ще у XVIII ст. як передвісник євангельського християнства, а пізніше (з другої половини XIX ст.) і власне євангельське християнство виникло і будувалось на припущенні, що будь-який член християнської спільноти, просвітлений Святим Духом, здатен зрозуміти, виокремити зміст і значення, а також достовірно застосувати біблійний текст¹²⁷. Такий герменевтичний індивідуалізм неминуче породжував численні групи (і в передєвангельському, і власне в євангельському русі), які на практиці не завжди тлумачили біблійний текст самостійно, а частіше, образно кажучи, читали Біблію очима свого лідера, приймаючи його бачення як єдине вірне, скоріше за все тому, що воно знаходило певний резонанс в їхній свідомості,

¹²⁵ Мандель Б. Р. Некоторые актуальные проблемы современной науки : учеб. пособие. – М. : Директ-Медиа, 2014. – С. 493.

¹²⁶ Див.: Соловій Р. Проект Мерольда Вестфала та його внесок у формування герменевтики християнської спільноти у контексті постмодерну // Філософська думка. Sententiae. Спецвипуск IV. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – С. 133.

¹²⁷ Це добре показано у дисертації І. Макаренка на прикладі герменевтики І. В. Каргеля. Див.: Макаренко И. Герменевтический метод исследования теологии протестантизма в России. – СПбГУА, 2011.

підтверджений авторитетом лідера і групи. Це розуміння тексту сприймалось багатьма членами спільноти як своє, власне. Проте у деякого воно викликало відторгнення, яке з часом призводило до дискусій, внаслідок яких поступово складалось певне здорове спільне розуміння, позбавлене крайнощів. Такий процес своєрідного герменевтичного кола формував специфічну інтерпретацію біблійного тексту, яка перебувала під певним впливом західних наставників (більш освічених та досвідчених у богослов'ї), які були носіями традицій так званої радикальної Реформації.

Так, в Одеському повіті Херсонської губернії у 60-х рр. XIX ст. виник штундистський рух, одним з лідерів якого був Михайло Ратушний. У 1871 р. він разом з Іваном Рябошапкою відправився з клопотанням про свободу віровизнання до російського царя у Санкт-Петербурзі, де представив прохання, написане від імені 93 членів своєї спільноти і одне з перших сповідань віри. У цьому проханні, зокрема, підкреслюється право кожного читати й тлумачити Святе Письмо на протигау офіційній позиції Православної церкви, згідно з якою тлумачити Біблію можуть лише навчені та висвячені священнослужителі. Прохачі декларують: «І в нашому краї розповсюджується Слово Боже, читаючи яке багатьом селянам стало світліше на душі, і переконавшись в тому, що ми заблукали далеко від правдивої дороги життя, ми просимо Господа відкрити нам наші темні очі. Ми з цього приводу часто збираємось разом по хатах для читання Євангелія, молитви та співу духовних пісень, а особливо по неділях. Це було нашим улюбленим заняттям замість того, як то було раніше, коли ми вбивали час розпустою і богозабвенням життям. Але, на наш загальний подив, ми мали переконатись, що ті, які живуть благочестиво у Христі, мають бути гнані. Першими нашими гонителями за правду, тобто за читання Слова Божого, були священники. Вони заборонили нам займатись Святим Письмом і сказали, що лише їм дозволено читати й тлумачити, а народ має коритись їм. І це сягнуло таких розмірів, що вони відняли від нас Слово Боже. Один священник навіть порвав один Новий Заповіт і кинув у піч, в якій, на щастя, не було вогню».¹²⁸

Текст прохання і Правила віри, представлені у Санкт-Петербурзькій канцелярії у 1871 р., були складені колегіально, за участю Іоганна Вілера, чий вплив відчувається і в самому тексті прохання, і в тексті Правил віри. Л. Кліппенштейн у журналі «Journal of Mennonite Studies» ввів у науковий обіг лист з архіву Василя Пашкова, написаний Іоганном Вілером, в якому він описує події, пов'язані з цим проханням. Вілер пише, що новонавернені брати-штундисти зустрілись в його оселі, щоб він допоміг їм знайти правильні підстави для організації власної спільноти. Після молитов і роздумів над Словом Божим на цьому зібранні було складене Правило віри у 10 пунктах, яке, як він пише, було близьке до сповідання віри німецьких баптистів. «Потім брати скерували копії цього Сповідання віри до усіх своїх груп для обговорення і затвердження. Не беручи до уваги кілька винятків, усі члени погодились сформуванню баптистське товариство на підставі цієї декларації».¹²⁹

Тут наявний типовий випадок «богослов'я спільноти», сформульованого з позиції наївного герменевтичного реалізму, який допоміг оформити ранній баптистський рух на Півдні України. Аналогічно формувались у цей час й інші баптистські спільноти. Як правило, починались вони з читання і невігядливого розуміння біблійного тексту, яке приводило до особистого об'явлення читаючих. Потім відбувалась зустріч з більш досвідченим носієм аналогічного розуміння і в такий спосіб відбувалось формування первинного біблійно-богословського фундаменту певної релігійної групи.

Наступна історія біблійного коментування в спільнотах євангельських християн у цілому пов'язана з усною традицією. Проте після 1905 року релігійно-політична ситуація в Російській імперії змінилась: євангельський рух отримав відносну свободу. Почали виходити книги і періодичні видання, в яких легко віднайти вплив німецького і американського

¹²⁸ Цит. за: Жаботинский Е. Прошение Михаила Ратушного / Е. Жаботинский // Богомыслие. – Одесса, 2017. – № 19. – С. 125-145.

¹²⁹ Цит. за: Klippenstein L. Johann Wieler (1839-1889) Among Russian Evangelicals : A New Source of Mennonites and Evangelicalism in Imperial Russia // Journal of Mennonite Studies. – Vol. 5. – University of Winnipeg, Winnipeg, Canada, 1987. – PP. 44–60.

баптистського богослов'я (у кавказькому крилі євангельського руху) і пієтизму, руху святості і дарбізму - у Санкт-Петербурзькій групі та інших групах, залежних від неї. Один з лідерів тодішнього баптистського руху, В. Г. Павлов, писав у серії статей «Правда про баптистів» про відношення до Біблії: «Усього, чому вона вчить, можна вірити, і все, що вона наказує – слід виконувати, усе, що вона пропонує – слід вважати правильним і корисним, усього, що вона забороняє – слід уникати як неправого та шкідливого».¹³⁰ Таким буквальним та етико-прикладним характером тлумачення Біблії пронизані всі статті журналів того часу («Баптист», «Християнин», «Слово Істини» та ін.).

За радянських часів, у добу атеїстичної пропаганди письмова традиція біблійного коментування не розвивалась зі зрозумілих причин. Але в єдиному періодичному виданні об'єднаного союзу усіх євангельських рухів ВСЄХБ - в журналі «Братський вісник» часто друкувались не лише зразки біблійного коментування у вигляді статей і проповідей, а й методичні настанови для самостійного тлумачення Святого Письма. Так, в першому числі «Братского вестника» за 1947 р. розміщена стаття І. Моторіна «Як читати Біблію», де пропонується низка цілком сучасних герменевтичних принципів. Наприклад, автор підкреслює необхідність цілісного канонічного прочитання тексту: «Необхідно послідовно, з увагою, прочитати Біблію від першої сторінки до останньої, від початку книги Буття до кінця книги Об'явлення Іоанна Богослова. Це дасть можливість мати загальне розуміння про зміст усіх книг Біблії... Після доброго ознайомлення із змістом Біблії в цілому, а також після вивчення окремих її тем, рекомендується перейти до дослідження кожного розділу Біблії чи окремих її книг».¹³¹ Автор також надає великого значення церковній традиції, яка регулює механізм особистого тлумачення. Він пише: «Вивчаючи Біблію у світлі самої Біблії, слід звернутись також до духовної спадщини, яку залишили нам мужі віри і діячі на ниві Божій, оскільки там міститься багато цінного і корисного... Такі високообдаровані проповідники та письменники як Тертулліан, Оріген, Василій, Григорій, Іоанн Златоуст, Ієронім, Августин та інші – залишили по собі великий спадок вивчення та тлумачення Біблії. У наші часи відомі Сперджен, Муді, Торрей, Каргель, Проханов... Євангельська істина в усій своїй повноті не відкривалась жодному пророкові, жодному апостолові, жодному мужу віри. Кожен з них пізнавав її лише частково. Тільки Вселенська церква, тобто, зібрання святих, стовп і утвердження істини, є носієм об'явлень і пізнання волі Христа, власницею великої скарбниці, до якої кожен муж віри, кожен служитель чи служительниця Божа вносять свою лепту, у міру дару Христового».¹³² Звісно, у реальній практиці того часу лише окремі нечисленні члени євангельських церков могли скористатись цими герменевтичними порадами. Переважна більшість займалась тлумаченням Біблії «у світлі самої Біблії», як пише Моторін, без застосування загальноцерковної спадщини.

Після розпаду СРСР східноєвропейські групи євангельських християн пережили бурхливе кількісне зростання і активний розвиток своєї академічної та богословської бази. Завдяки різносторонній допомозі західних партнерів у рекордний термін була створена своєрідна система освіти і почалось богословське осмислення ідентичності євангельського християнства та його контекстуального богослов'я.

Можна сказати без жодних перебільшень, що за останні 20 років почала розвиватись герменевтика, яка раніше існувала лише в усній формі і не мала письмової фіксації. Сьогодні важко знайти євангельський богословський навчальний заклад, який не пропонував би в своїй навчальній програмі курси з герменевтики. І це за умови, що за радянських часів єдиний навчальний заклад євангельського братства (Заочні біблійні курси ВСЄХБ) такої дисципліни взагалі не мали, а деякі технічні прийоми герменевтики висвітлювались лише в рамках курсу екзегетики. За останні 20 років було перекладено чимало підручників з герменевтики, не менш ніж 3 підручники було написано національними викладачами.^{133 134 135}

¹³⁰ Павлов В. Правда о баптистах // Баптист. –1911. - №46. – С. 363.

¹³¹ Моторин И. Как читать Библию // Братский вестник. – 1947. - №1. – С. 58.

¹³² Там само. – С. 59.

¹³³ Прокопчук А. Библейская герменевтика или ключ к пониманию Библии. – Брест, 2000. – 128 с.

¹³⁴ Ткачук В. Методы и принципы толкования Священного Писания. – Луцк: Християнське життя, 2000.– 127 с.

Серед книг з герменевтики, які використовуються в євангельських навчальних закладах, часто можна зустріти наступні¹³⁶: Г. Верклер «Герменевтика. Принципи і процес тлумачення Біблії» (видавництво «Гранд Рапідс», 1995), Г. Фі, Д. Стюарт «Як читати Біблію і бачити всю її цінність» (видавництво «Логос», 1993), А. Кей «Як вивчати Біблію. Незаперечні переваги індуктивного методу» (Санкт-Петербург, 1998), Р. Л. Пратт «Він дав нам прообрази. Герменевтика» (видавництво «Християнське біблійське братство», 2000).

Серед авторів, які не належать до євангельських церков, зустрічаються представники католицької традиції. Наприклад, Антоніні, о. Бернардо «Екзегетика книг Старого Заповіту» (Москва, видавництво «Коледж католицької теології ім. Св. Фомы Аквінського»). Але частіше можна побачити книги та статті православної орієнтації: А. Десницький «Введение в библиейную экзегетику» (Москва, видавництво ПСТГУ, 2011), Е. Верещагин «Библистика для всех» (Москва, 2000), а також журнали «Страницы», «Символ» та ін.

Для більшості студентів загальними підручниками є книги традиційної герменевтики, яка побудована на класичному припущенні, що шляхом певних процедур можна (і треба) знайти зміст, закладений у тексті біблійним автором. Як вважає, А. Пузинін, такий підхід з'явився на початку 90-х рр. серед євангельських християн як наслідок некритичного сприяння західного фундаменталізму: «Індуктивний метод вивчення Писання, розроблений та універсалізований у північноамериканському євангельському контексті ХХ ст., було привнесено у традицію на початку пострадянського періоду. Даний метод був представлений авторитетними лідерами традиції, які набули свою освіту під керівництвом західних євангельських місіонерів, і вважався єдиним "здоровим" і "науковим" методом читання Святого Письма».¹³⁷ Усі попередні докритичні герменевтичні підходи, які практикувались у євангельському середовищі радянського і дорадянського періоду, як вказує А. Пузинін, були проголошені ненауковими і хибними. Саме з такої позиції були складені найбільш поширені підручники з герменевтики (зокрема, Г. Верклера та Г. Фі).

У той самий час окремі викладачі вказують на використання у своїх курсах таких книг, як «Герменевтична спіраль» Г. Осборна; «Герменевтика» Е. Тисельтона; «Мистецтво розуміння тексту» К. Ванхузера; «Тлумачення Нового Заповіту» за редакцією А. Маршалла, і навіть таких, як «Конфлікт інтерпретацій» П. Рікьора. Доволі часто згадуються книги з юдаїки, зокрема «Введення в біблеїстику» З. Вайсмана у 6 томах та інші видання Відкритого Університету Ізраїлю. Це говорить про те, що багато студентів отримують значно більший обрій понять, ніж у традиційному науково-критичному підході.

Коментування Біблії в православному контексті.

Традиція біблійного коментування у православному контексті сягає своїми коріннями ще Х ст., коли в Київській Русі з'являються перші слов'янські переклади біблійних книг, зроблені за кирило-мефодієвською традицією. Однак протягом багатьох століть біблійне тлумачення практикувалось переважно як переказ думок Отців церкви з приводу окремих книг чи біблійних уривків або як парафраз самого тексту більш простою мовою, який, звісно, як і будь-який переклад чи переказ, несе у собі певний герменевтичний підхід, хоч і на докритичному рівні.

Одним із перших відомих коментаторів в Україні був Кирило Транквіліон-Ставровецький (близько 1581 – 1646). Він заснував свою друкарню у Почаєві, де видав книгу «Зерцало богословія» у 1618 р., а потім видав простою мовою гомілетичний коментар (як збірку проповідей) «Євангеліє учительное» у Рахманові в 1619 р., який викликав потужну полеміку з боку православних єпископів. Також слід відзначити своєрідне біблійне тлумачення єпископа Йосипа Шумлянського, який писав народною, тобто русько-

¹³⁵ Флюгрант С. Как читать Библию не искажая ее смысла. Учебник по герменевтике. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 291 с.

¹³⁶ За результатами вибіркового опитування викладачів герменевтики навчальних закладів-членів Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

¹³⁷ Пузынин. А. Традиция евангельских христиан : реконструкция практики библиейского толкования / А. Пузынин // Богословские размышления. – Одесса, 2012. - Вып. №13. –С. 14.

українською мовою, якою говорили неписьменні селяни. У 1680 р. виходить його книга «Зерцало для споглядання і кращого розуміння Святого Письма»¹³⁸, в якій він у формі катехізісу роз'яснює деякі біблійні тексти.

Перший огляд історії біблійного коментування у східній частині царської Росії був виконаний єпископом Михаїлом (Лузіним) під час його виступу на публічному акті Московської Духовної Академії 1 жовтня 1877 р., а пізніше виданий у формі брошури. Починаючи свій огляд, автор відзначає: «Молода ще в нас ця наука, особливо в тій галузі, яку ми збираємось тепер оглянути, порівняно зі зрілою наукою Заходу: строго кажучи, одне століття ми маємо за собою, у той час як Захід має тисячоліття позаду».¹³⁹ Автор вважає, що історію вітчизняного біблійного коментування слід починати з середини XVIII ст., а саме, з 1751 р., коли була нарешті видана Слов'янська, так звана Єлизаветинська Біблія з остаточно встановленим та виправленим текстом, який і в наші дні використовується у літургійних читаннях православної церкви. Єпископ Михаїл у своїй промові перерахував практично усі відомі йому коментарі біблійного тексту, не обминаючи навіть грекомовні коментарі і переклади деяких Отців Церкви (особливо популярні переклади Златоуста і Феофілакта), шкодуючи при цьому, що вітчизняні коментатори «не використали праці сучасних протестантських тлумачів, а брали переважно (і дехто доволі багато) праці католицьких авторів попереднього періоду, а тому метод тлумачення в них не так добре вироблений, як в їхніх сучасників на протестантському Заході, тому вони не так далеко просунули свою справу, як могли б, якщо скористалися з праць протестантів».¹⁴⁰

При цьому він досить тверезо і доволі критично оцінює якість вітчизняних коментарів: «Правда і те, що у вищезгаданих тлумачів, навіть найкращих, бракує філологічного елементу у тлумаченні, цієї основи суворого наукового тлумачення. Менше, ніж вони могли перейняти в західних сучасників. Їхнє тлумачення – це зазвичай скоріше богословські примітки, і навіть моральні розважання, якщо не простий парафраз, і завжди мають позитивний характер».¹⁴¹ При цьому він дивиться у майбутнє з великою надією, очікуючи, що з появою у найближчі часи першого російського перекладу Біблії коментування священного тексту буде розвиватись посиленними темпами. Можна сказати, що його очікування виправдались, але лише на відносно короткий час.

З появою першого перекладу Нового Заповіту у 1821 р. можна було очікувати, що почнеться написання і коментарів до нього, але з причини закриття Біблійного товариства і заборони подальшої роботи над перекладом, посилення цензури та інших релігійно-політичних обставин цього не відбулось.

Наступний період бурхливого розвитку біблеїстики припадає на другу половину XIX ст.. У ці часи видано не менше десятка монументальних коментарів на біблійні тексти. Багато з них читають і використовують ще й досі. Це - коментарі владики Михаїла на Четвероевангеліє та Діяння (які носять більш апологетично-екзегетичний характер), «Тлумачення Євангелія» Б. Гладкова, яке вийшло у 1903 р. м.ст.. У передмові до цієї праці автор писав: «Тлумачень на Євангелія написано багато, і у древності, і в наші дні, наприклад, святим Іоанном Златоустом, блаженним Феофілактом Болгарським, Михаїлом, єпископом Курським і так далі, але їхні праці – це або підстрочні коментарі на кожне Євангеліє, або ж бесіди на ті ж Євангелія, а тому, незважаючи на свої визначні переваги, вони не дають читачами ані повноти вчення Ісуса Христа, ані послідовності у викладенні подій».¹⁴²

Під редакцією відомого біблеїста та історика О. Лопухіна, починаючи з 1904 р., почала виходити «Тлумачна Біблія, або Коментар на всі книги Священного Писання Старого

¹³⁸ Шумлянський Й. Зерцало до преїзрена и латвійшаго зрозуменя віри святой... – Унів : Друкарня Успенського монастиря, 1680.– 62, [13] арк.: Форта, ілюстрація, заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси.

¹³⁹ Михаил (Лузин), еп. Столетие из истории толкования Библии у нас в России : Речь на публичном акте Московской духовной академии 1 октября 1877 года. – М., 1878. – С. 7.

¹⁴⁰ Там само. – С. 21.

¹⁴¹ Там само. – С. 21.

¹⁴² Гладков Б. И. Толкование Евангелия [2-е изд.] ; [Электронный ресурс] / Б. И. Гладков. – СПб., 1907. – 722 с. – Режим доступа : http://www.krotov.info/library/04_g/la/dkov_00.htm (дата обращения : 12.01.2017).

і Нового Завіту» (12 томів, останній датований 1913 р.). Це був найбільш повний і всеохоплюючий коментар, написаний російськими авторами, популярний як у православному, так і у протестантському середовищі. З коментарів Старого Завіту не можна не відзначити книги визначного екзегета, біблеїста і перекладача професора П. Юнгера, чий праці проф. Глибоковський оцінив як «великий науково-церковний подвиг».¹⁴³

Іннуарій Івлієв у своїй доповіді на Богословській конференції «Православне богослов'я на порозі третього тисячоліття» вказує, що найвеличнішим спеціалістом у сфері тлумачення Нового Завіту у дореволюційний період був проф. Микола Никанорович Глибоковський, якого Івлієв вважає «недосяжною вершиною» у цій галузі. Особливо Івлієв підкреслює значення для сучасної герменевтики праці М. Глибоковського «Благовист св. Апостола Павла по его происхождению и сущностью. Библейско-богословское исследование», хоча одразу він з жалем відзначає: «Але жар баталій ХІХ століття давно вже вистиг. У кінці нашого століття мало кому прийде у голову стати на стежку війни з давно забутими авторами, з якими полемізував Глибоковський... з еміграцією Глибоковського з Росії емігрує і новозаповітна біблеїстика».¹⁴⁴

На сьогодні одним з найбільш повних за обсягом і глибиною охоплення матеріалу описів історії коментування Біблії є книга одного з найбільш впливових богословів Сербської православної церкви – митрополита Амфілохія (Радовича) «Історія тлумачення Старого Заповіту». У ній він ретельно описав історію православної герменевтики (звісно, маючи справу лише із Старим Завітом). Говорячи про слов'янське коментування Біблії, митрополит вказує: «Так, в дореволюційній Росії все більше поширення і застосування знаходить історико-критичний підхід до Біблії, за зразком вже давно розвинених подібних прагнень на Заході. Найбільш характерним прикладом подібного підходу до Старого Завіту на початку нашого століття є праця П. Юнгера "Загальне історико-критичне введення в священні старозаповітні книги" (Казань, 1902)».¹⁴⁵ Далі митрополит перераховує цілу низку фундаментальних видань (більша частина яких вказана вище) і додає: «Робота архієпископа Іринія "Тлумачення на Псалтир за текстом єврейським і грецьким" пережила декілька видань (останнє було в двох томах, Москва, 1903). Дуже популярними (і не без підстав) є тлумачення Георгія Властова».¹⁴⁶ Його підсумки звучать так: «Таким чином, якщо шкільне біблійне богослов'я часто залишалось у полоні схоластичних схем, доступних лише спеціалістам, то філософсько-релігійна думка, яка переживала розквіт саме в ці дореволюційні часи великих бродінь у Росії, зіштовхнулася у боротьбі з усіма екзистенціальними проблемами, намагаючись зсередини осмислити їх і освітити світлом Одкровення. Але, з іншого боку, вона знаходилась у постійній небезпеці, принаймні на думку деяких своїх представників, що своєю спокусливістю і людською наукою замулить здорову глибину біблійної істини».¹⁴⁷ Як приклад такої релігійно-філософської спокуси митрополит Амфілохій вказує на праці В. Розанова, якого звинувачує у прочитанні книг Біблії (особливо Старого Завіту) очима східного язичника, який «вчитує» у текст орґаїстичні культу, які перекреслюють головну ідею Біблії – Хрест Ісуса Христа.

М. Міхейкіна в історіографічному нарисі «Російська біблеїстика»¹⁴⁸ проводить перший відносно повний огляд розвитку цієї науки з середини ХІХ ст. до 1993 р., але

¹⁴³ Глибоковский Н. Русская богословская наука в её историческом развитии и новейшем состоянии [Электронный ресурс] – М., 2002. – 129 с. – Режим доступа : <http://www.mpda.ru/publ/text/61717.html> (дата обращения : 17.02.2017).

¹⁴⁴ Ианнуарий (Ивлиев) Библистика в Русской Православной Церкви в XX веке // Церковный вестник. – СПб., 2004. – №4. -С. 43-47.

¹⁴⁵ Амфилохий (Радович), Митр. История толкования Ветхого Завета [Пер. с серб. Н. В. Ивкиной под общ. и науч. ред. А. Г. Дунаева] ; [Электронный ресурс]. – М. : Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2008. – 264 с., указ. – Режим доступа : https://azbyka.ru/otechnik/Amfilohij_Radovich/istorija-tolkovanija-vethogo-zaveta/ (дата обращения : 12.01.2017).

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Михейкина М. Э. Российская библистика : от зарождения до возраждения. Историографический очерк. – М. : Мосты культуры, 2004. – 136 с.

зупиняється переважно на юдаїці, сходознавстві і частково на дослідженні Старого Завіту. При цьому вона описує лише тих ліберально-раціоналістичних біблеїстів, яких автор вважає єдиними правдивими вченими, зовсім не помічаючи церковних біблеїстів або оцінюючи їх дуже упереджено. Ледь не уся історія біблеїстики з її точки зору пов'язана з дискусіями щодо міфологічності або часткової правдивості виходу євреїв з Єгипту, а також інших оповідань біблійної історії. Сьогодні ці питання здаються зовсім неактуальними, хоча з точки зору біблійної критики книга є досить корисною.

Наприкінці доби атеїзму (у 70-ті рр. ХХ ст.) у православної церкви з'явилась група діячів, активно зацікавлених у тлумаченні Святого Письма. Її яскравими представниками стали о. Олександр Мень та Гліб Якунін. Мень не лише практикував численні сучасні герменевтичні прийоми та принципи у своїх книгах, але й підготував книгу «Ісагогика. Ветхий Завет», в якій запропонував герменевтичні підходи до тлумачення Біблії. Він писав: «Якщо існують розлогі галузі науки, які вивчають твори класиків (дантознавство, шекспірознавство, пушкіністика та ін.), то Книга книг заслуговує на ще більш ретельне вивчення. Воно переслідує не абстрактні наукові цілі, його завдання – допомогти розумінню того, що говорив нам Бог через Своїх посланців».¹⁴⁹ Далі о. Мень у своїй книзі розкриває деякі загальні принципи православної екзегетики і дає практичне введення у книги Старого Завіту.

Розвиток принципів біблійного коментування.

Кожен, хто читає Біблію, використовує принципи біблійного тлумачення, але не всі замислюються над цим. Можливо, що одним з перших у слов'янському контексті ці принципи описав митрополит московський Платон (Левшин, 1737–1812). Щоб правильно тлумачити Святе Письмо, Платон підготував 8 правил, що базуються на біблійному реалізмі. Він вважав: «Під час тлумачення Святого Письма потрібно: 1) відкрити буквальне значення і там, де темно, чи то від перекладу, чи то за властивістю мови, пояснювати так, щоб не залишилось місця, яке би студенти не розуміли, виключаючи окремі нечисленні місця, які тяжко зрозуміти».¹⁵⁰ При цьому не виключалось і духовне, символічне тлумачення, але його застосовувати, на думку митрополита Платона, необхідно з обережністю. Він пише, що потрібно: «...2) Тлумачити зміст духовний і таємничий, особливо у Старому Завіті, в тих місцях, де він явно присутній ("прямо сокрывається"). При цьому слід оберегатись, щоб не робити це силоміць – тобто, не шукати таємничий зміст там, де його немає, хіба що з великим натягуванням, що в деяких тлумачів є помітним».¹⁵¹ Далі автор пропонує активно використовувати «місця паралельні... позаяк дуже часто, що в одному місці сказано темно чи коротко, а в іншому – те саме, але вже ясно і просторо». А також «не забувати при тлумаченні, щоб виводити і моральне повчання, яке прямо від того виходить».¹⁵² Тобто митрополит пропонує докритичні методи коментування, засновані на буквальному та типологічному підході з цілісним прочитанням Біблії і морально-етичним застосуванням тексту. Ці прийоми коментування дуже подібні дотих, які використовувались у герменевтиці євангельських християн ще за часів СРСР. А. Пузинін описує характерні риси коментування тих часів так: «Дані докритичні способи тлумачення характеризуються христоцентризмом, інтратекстуальністю, буквальною та типологічним тлумаченням, інтерпретаційним плюралізмом та головуючою роллю Апостольського символу віри».¹⁵³

Наступним важливим кроком у розробці підходів до тлумачення біблійного тексту слід вважати книгу архієпископа Ігнатія (Семенова, 1791–1850) «Примітки до читання і тлумачення Священного Писання», яку він опублікував за два роки до смерті, у 1848 р. Починаючи виклад герменевтичних принципів, Ігнатій особливо підкреслює, що

¹⁴⁹ Мень А. Исагогика. Ветхий завет. – М. : Фонд А. Меня, 2003. – 2-е изд. – С. 42.

¹⁵⁰ Смирнов С. К. История Московской Славяно-греко-латинской академии [Электронный ресурс]. – М., 1855. – 436 с. – Режим доступа : <http://books.e-heritage.ru/book/10077098> (дата обращения : 12.01.2017).

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Пузынин. А. Традиция евангельских христиан : реконструкция практики библейского толкования // Богословские размышления. – Одесса, 2012. – Вып.13. - С. 29.

«Православна наша Церква не забороняє читати Святе Письмо і приватним чи домашнім способом, вона бажає, щоб читали його всі, але водночас вона не дозволяє жодного самодумства ("своемыслия" – прим. С.С.В.) у розумінні Писання».¹⁵⁴ Автор зазначеного видання, починаючи фактично із заборони на самостійне тлумачення біблійного тексту, далі досить професійно викладає принципи науково-критичного підходу. Відтак він вказує на необхідність вивчення історичного та граматичного контексту і виявлення змісту, яке автор відрізняє від думки, вважаючи, що «зміст може бути не інакше, як в обсязі чи у зв'язці декількох слів - у тексті, а не в одному реченні... У кожному слові поодиноці міститься лише окрема думка (idea, perceptio), а не зміст, не комбінація думок ("сомыслие" – прим. С.С.В.) (conceptus, complexus idearum)».¹⁵⁵ Тобто головним герменевтичним підходом єпископ вважав контекст. Більше того, він підкреслював підхід, що сьогодні називається літературно-богословським прочитанням тексту, вказуючи на важливість теологічного осмислення: «Перше, яким мусить бути розуміння Писання, має бути те, щоб розуміння це було згідно з духом Віри, або так званою інакше, аналогією Віри, тобто, взаємним співвідношенням між собою усіх істин Писання».¹⁵⁶

Найбільш сучасним етапом у розвитку принципів біблійного коментування, на нашу думку, стали розроблені професором Київської Духовної академії О. Олесницьким «Правила відносно складання приміток до російського перекладу Біблії». Ці правила з'явилися як відповідь на вимоги Священного Синоду від 20 листопада 1876 р. підготувати Велику Тлумачну Біблію, на підставі Синодального перекладу, який був виданий того ж року. Самі правила були схвалені Київською та Петербурзькою духовними академіями на початку 1877 р. і надруковані в №11 і №12 «Христианских чтений» за 1877 р. Ці правила були ретельно проаналізовані С. Головащенко у статті «Передісторія російської Тлумачної Біблії у Київській Духовній академії».¹⁵⁷ Він відзначає, що перша частина Правил (загальні правила) присвячена переважно поясненню того, що тлумачення має бути популярним, тобто орієнтованим на масового читача, що відповідало і призначенню самої Синодальної Біблії. Як пише сам Олесницький, коментарі «мають бути висловлені у максимально короткій формі... За тоном і характером вони мають відповідати тексту, сприяючи його правильному і ясному розумінню».¹⁵⁸ Але, як слушно зазначає С. Головащенко, «особливу увагу викликають 20 пунктів т. зв. "спеціальних" правил, які формально розвивали 5 пункт "загальних". У цих "спеціальних" пунктах формулюються критерії, згідно яких мали визначатись біблійні слова та вирази, які вимагали пояснення у майбутніх підстрочних коментарях».¹⁵⁹ Це, безумовно, відображало тяжіння православної герменевтики того часу до історико-критичного підходу, до поглибленої роботи з культурним та лінгвістичним контекстом. Тобто, по суті, це було наслідування західної протестантської біблеїстики XIX ст., зорієнтованої пошуком оригіналу і значення тексту для первісного адресата.

Формально ці правила не були реалізовані, оскільки видання Тлумачної Біблії під керівництвом Священного Синоду так і не відбулося, але де-факто вони стали підставою для проекту А. Лопухіна, невтомного ентузіаста біблійного тлумачення, який наприкінці життя почав грандіозну працю – видання Тлумачної Біблії на основі російського синодального

---

¹⁵⁴ Игнатий (Семенов), еп. Примечания к чтению и толкованию Священного Писания. – СПб, 1848. – С. 1.

¹⁵⁵ Там само. – С. 31.

¹⁵⁶ Там само. – С. 60.

¹⁵⁷ Головащенко С. И. Предыстория русской Толковой Библии в Киевской Духовной Академии («Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» А. А. Олесницкого) [Электронный ресурс] // Труды Київської Духовної Академії. – 2010. - № 12. – С. 79–91. – Режим доступа : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1096> (дата обращения : 12.01.2017).

¹⁵⁸ Олесницкий А. А. Правила относительно составления примечаний к русскому тексту Библии [Электронный ресурс] // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения. – 1878. - №1 – С. 169–176. – Режим доступа : http://biblys.narod.ru/olderfiles/1/Olesnickii_Pravila_otnositelno_sos-16335.pdf (дата обращения : 12.01.2017).

¹⁵⁹ Головащенко С. И. Предыстория русской Толковой Библии в Киевской Духовной Академии («Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» А. А. Олесницкого) [Электронный ресурс] // Труды Київської Духовної Академії. – 2010. - № 12. – С. 79–91. – Режим доступа : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1096> (дата обращения : 12.01.2017).

тексту. Цей коментар виходив у вигляді безкоштовного додатку до журналу «Мандрівник» з 1901 по 1913 рр. м.ст. Незадовго до публікації першого тому цієї Біблії, у жовтневому номері журналу «Мандрівник» була розміщена анотація, яка розповідала про майбутнє видання. У ній, зокрема, говорилося: «Досі в нас, за винятком тлумачень на окремі книги Св. Письма, не було цілісного тлумачення всієї Біблії. У виданні беруть участь професори духовних академій та інші цілком компетентні особи з вищою богословською освітою».¹⁶⁰ Сам А. Лопухін встиг підготувати коментар лише на перший том, присвячений П'ятикнижжю. Найбільше книг коментував професор Київської Духовної академії магістр богослов'я, священник Олександр Олександрович Глаголев – 20 книг (у т.ч. такі великі книги, як Псалтир, 3-4 книги Царів, 2 Параліпоменон, Діяння Апостолів). Також коментарі на численні книги написав викладач Московської духовної семінарії Микола Петрович Розанов – 19 книг (у т.ч. такі, як Єремії, Євангелія від Марка, Луки, Іоанна і майже усі послання Павла). Інші автори (а це ще 15 імен¹⁶¹) писали коментарі на 1-3 книги. На жаль, Перша Світова війна, революція, Громадянська війна, встановлення радянської влади зупинили розвиток біблійного коментування.

Біблійне тлумачення у пострадянський період

З 1990-х рр. розпочинається не лише загальне захоплення герменевтикою як наукою. Цей період характеризується також появою великої кількості книг, присвячених коментуванню біблійного тексту, які презентують практичну герменевтику. Важко повірити, що за останні 20 років у слов'янському світі з'явилося близько 80 найменувань біблійних коментарів, не рахуючи перевидань творів Отців церкви і коментарів на окремі книги Біблії. Приведемо список деяких з них, на які сьогодні є найбільший попит (за оцінкою деяких видавців).

Класичні автори: Ж. Гійон «Соборне послання Святого апостола Якова», «Соборне Послання Святого апостола Павла до филип'ян, колоссян, 1 і 2 фессалонікійців», «Соборне Послання Святого апостола Павла до галатів і ефесян», «Соборне Послання Святого апостола Павла на 1 і 2 послання до коринтян», «Пояснення і роздуми на книгу Діяння св. Апостолів і послання до римлян», «Пояснення і роздуми на книгу Одкровення Іоанна Богослова», «Пісня над Піснями. Пояснення і роздуми» (Серія «Пояснення і роздуми» видавництва «Християнського біблейського братства св. апостола Павла»); Ж. Кальвін «Тлумачення на Євангеліє Іоанна», «Тлумачення на Друге Послання апостола Павла до римлян и галатів», «Тлумачення на Друге Послання апостола Павла до коринтян», «Тлумачення на Друге Послання апостола Павла до ефесян і филип'ян» (видавництво «Євангеліє і Реформація»); М. Лютер «Лекції по посланню до галатів», «Лекції по посланню до римлян» (видавництво «Фонд Лютеранська спадщина»); Є. Уайт «Коментар на біблейські вірші Старого і Нового Завітів».

Сучасні переклади західних коментарів: Д. Карсон «Новий Біблейський Коментар (видавництво «Мірт»); У. Барклі «Коментар на Новий заповіт» (видавництво «BWA»), «Коментар на Старий Заповіт» (видавництво «Богомисліє», Одеса); В. Мэтьюз, Дж. Уолтон, М. Чавалес «Біблейський культурно-історичний коментар» (видавництво «Мірт»); Т. Оден (головний редактор) «Біблейські коментарі Отців Церкви та інших авторів I-VIII століть» (16 томів, 2001-2011, видавництво «Твердь. Герменевтика»); серія коментарів «Біблія говорить сьогодні» (видавництво «Мірт»); Д. Інґліш «Євангеліє від Марка», Б. Мілн «Євангеліє від Іоанна», Д. Стотт «Послання до римлян», «Перше Послання до Тимофія і Послання Титу»,

¹⁶⁰ Предисловие [Электронный ресурс] // Толковая Библия или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета [под ред. А. П. Лопухина]. – Т. 7. – 4 изд. – М. : Даръ, 2009. – Режим доступа : <http://www.bible.in.ua/under/Lop/> (дата обращения : 12.01.2017).

¹⁶¹ Це такі богослови, як Н. Аболенський, Ф. Єлеонський, єп. Іосиф, В. Мишцин, Н. Орлов, В. Протопопов, А. Покровський, А. Петровський, В. Рибинський, Д. Рождественський, М. Скабалланович, П. Тичинин, І. Троїцький, М. Фівейський, К. Фамінський та ін. Див.: Предисловие [Электронный ресурс] // Толковая Библия или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета [под ред. А. П. Лопухина]. – Т. 7. – 4 изд. – М. : Даръ, 2009. – Режим доступа : <http://www.bible.in.ua/under/Lop/> (дата обращения : 12.01.2017).

М. Уїлкок «Євангеліє від Луки»; серія популярних коментарів на Новий Заповіт Н. Райта (видавництво «ББІ»): «Павло. Послання до римлян», «Павло. Послання до галатів і фессалонікійців», «Послання до євреїв», «Ранні християнські листи. Яков, Петро, Іоанн і Іуда», «Одкровення Іоанна», «Матвій», «Діяння» та ін. (10 найменувань).

Інші коментарі у виданні Біблійно-богословського інституту св. апостола Андрія: М. Герхард «Послання Якова: Історико-богословський коментар до Нового Заповіту»; У. Луц «Нагорна проповідь (Мф 5-7). Богословсько-екзегетичний коментар»; Д. Мак-Артур – серія «Тлумачення книг Нового Заповіту» (видавництво «Слов'янська євангельська спільнота», 10 книг); «Послання до галатів», «Послання до колоссян і Филімона», «Послання до ефесян і филип'ян» та ін.

Інші коментарі: Б. Атлі «Коментар на всю Біблію»; Ф. Грейм «Коментарі до книг Старого Заповіту» (видавництво «ВСБ», 1993); П. Кріфт «Три тлумачення життя. Коментар на Йова, Пісню над Піснями, Екклесіяст»; У. МакДональд «Біблейські коментарі для християн»; К. Роджерс Молодший, К. Роджерс III «Новий лінгвістичний і екзегетичний ключ до грецького тексту Нового Заповіту» (видавництво «Біблія для всіх», 2000); Дж. Сміт «Історичні книги Старого Заповіту: актуальний коментар для сучасного читача (видавництво «Агапе»); Р. Уільямсон «1-3 послання Іоанна»; У. Уїрсбі «Коментар на Старий Заповіт»: Том 1. «Буття – 2 Параліпоменон», Том 2. «Ездра – Малахії» (видавництво «Біблія для всіх»); Д. Фаркашфалві «Послання до римлян. Коментар до грецького тексту» (видавництво «Крутицьке Патріарше подвір'я»); Е. Хіберт «Послання Іоанна. Експозиційний коментар (видавництво «Біблія для всіх»).

Юдейські коментування Старого Заповіту: С. Бабкіна, Л. Черніна, за редакцією Т. Нотаріус «Класичні біблійські коментарі: Книга Буття. Збірник перекладів з древньоєврейського, арамейського і середньовічного івриту» (Москва, видавництво «Олімп», 2010); З. Вайсман «Введення в біблеїстику» (Частини 1-12, видавництво «ОУІ», Тель-Авів, 2001-2007); П. Полонський «Біблейська динаміка. Сучасний єврейський коментар до П'ятикнижжя» (видавництво «Дух і Літера», 2014).

Сучасне слов'янське євангельське коментування: О. Жибрик «Йов. Назустріч з істинним Богом або Назад до втраченої людяності», (видавництво «Книгоноша», Мінськ, 2007); О. Прокопенко «Буття: коментар» (видавництво «Біблія для всіх»), «Під покровом крил. Коментар на книгу Рут»; Т. Расулов «Поклоніння в п'яті (коментар на книгу Йова)»; Н. Тарасенко «Євангеліє Марка» (видавництво «СПБХУ»); С. Флюгрант «Коментарі до пасторських послань» (видавництво «УССБ»); П. Шатров «Коментар до книги Діянь Святих Апостолів», «Коментар до Євангелія Марка», «Коментар до Євангелія Матвія», «Коментар до Євангелія Луки», «Коментар до Євангелія Іоанна».

Сучасне православне коментування: С. Аверенцев «Переклади і коментарі: Євангелія, Книга Йова, Псалми» (видавництво «Дух і Літера»); Іаннуарій (Івлієв) «Євангеліє від Марка. Богословсько-екзегетичний коментар» (видавництво «ББІ»), «І побачив я нове небо і нову землю. Коментар до Апокаліпсиса»; І. Левінська «Діяння Апостолів: Історико-філологічний коментар» (гл.1-8, видавництво «ББІ»); А. Соколов «Пророк і блудниця. Коментар до 1 – 3 глав Книги пророка Осії» (видавництво «ББІ»); Д. Щедровицький «Введення в Старий Заповіт. П'ятикнижжя Мойсеєве», «Книга Ісуса Навина»; «Бесіди про Книгу Йова», «Пророцтва Книги Даниїла», цикл: «Повчання Ісуса: приховане в явному» та ін. (не менше 5 книг).

Незважаючи на ціле розмаїття біблійних коментарів, виданих за останні роки, наведений список перш за все вражає відсутністю контекстуальних коментарів, написаних українськими авторами. Це говорить про загальний слабкий розвиток слов'янської біблеїстики і, зокрема, недостатній кадровий ресурс. Крім того, переважна кількість перекладених коментарів орієнтована на модерністський герменевтичний підхід, заснований на історико-критичному методі. Зазначений метод давно зазнає критики з боку представників сучасних напрямів у герменевтиці. Складається явне протиріччя між новими герменевтичними перспективами та практикою біблійного коментування, що базується на підходах німецької ліберальної школи XIX ст.

Характерним прикладом є книга Арсенія Соколова «Пророк та блудниця», видана Біблійно-богословським інститутом св. апостола Андрія в серії «Сучасна біблеїстика». Це є коментар на перші три глави книги пророка Осії. Автор дає блискучу археологічну та текстологічну панораму, демонструє тонке знання івриту та інших східних мов та діалектів, використовує найсучасніші досягнення сходознавства. Але при цьому виклад залишається в полоні технічної біблійної інтерпретації, і основні дискусії зосереджені на історичності, доцільності, достовірності чи необхідності подій, описаних у цих трьох главах. Чи доцільно буде зайвий раз нагадувати, що такий підхід є надто обмеженим¹⁶²? Тлумачення у книзі ведеться загалом з позиції юдаїки та Старого Завіту. Христоцентричність з'являється тут виключно завдяки добре і достатньо підібраним текстам Отців церкви, а не власне роботі коментатора. Комунікація з читачем (діалогічність), багатозначність змістів та інтерпретаційна багатогранність, пошук авторського дискурсу і т.п. – все це герменевтичне поле цілком не використовується у названій книзі, яка сприймається як цікавий історико-літературний аналіз древнього єврейського документу.

Дещо інший підхід демонструє поет, богослов та перекладач Дмитро Щедровицький. Він написав цілу низку коментарів на різні книги Біблії, в яких демонструє прекрасні знання давньої східної літератури і поезії, оригінальні богословські прозріння. Але й він залишається у рамках старої історико-критичної школи герменевтики, додаючи лише богословське осмислення біблійного тексту. Як приклад наведемо його «Бесіди про книгу Йова».¹⁶³ У цій праці автор прекрасно показує зв'язок тексту книги з іншими давньосхідними документами, представляє глибокий аналіз обставин та умов життя за часів Йова, часто застосовує глибокий ексегетичний аналіз, проявляючи знання древніх біблійних мов. Проте у богословському відношенні він приходять до висновку досить традиційному для звичайного розуміння книги Йова, хоча і сформульованому зовсім з іншого ракурсу. У підсумку, на питання: «Чому страждає праведник?» Дм. Щедровицький відповідає: «За свій гріх».

Однак далі автор дає зовсім нетрадиційне пояснення гріха Йова, представляючи його повністю в оригенівському дусі. Дм. Щедровицький пише: «Йов зрозумів, що він має від чого відрікатись ("я відрікаюся"), і є в чому каятись ("я каюся у попелі й поросі")»¹⁶⁴ і далі пояснює, що у нинішньому житті Йов був цілком непорочний перед Богом, адже ж сам Бог засвідчив це перед усім духовним світом. Але, продовжує автор, «поза сумнівом те, що Йов вже був народжений перед тим, як отримав буття у своєму теперішньому житті, і що в тому, давньому своєму існуванні він "доходив до меж темряви", тобто, скоював тяжкі гріхи, за які його спіткала справедлива кара».¹⁶⁵

Іншими словами, тут наявна спроба прочитати біблійний текст з точки зору богословської герменевтики, яка визначена не самим текстом, а його «передчитанням». Коментатор починає працювати над текстом, вже маючи певні богословські позиції, і буде своє тлумачення згідно з ними. З точки зору Гадамера, цей підхід можна вважати цілком нормальним герменевтичним процесом.¹⁶⁶ Але Гадамер демонструє як охайно, обережно і критично слід ставитись до власного упередження або попереднього судження, яке він виправдовує як один з герменевтичних інструментів, котрий має бути поміж інших богословських балансирів. Однак, у праці Дм. Щедровицького богословське уявлення про передіснування душі приймається безапеляційно та некритично, а вирішення проблеми страждання переноситься у незбагнений світ духів. До того ж, для автора це тільки єдине пояснення, а не одне з можливих, що ще більше звужує герменевтичний обрій.

¹⁶² Детальніше про критику модерністської герменевтики в книзі А. Адама. Див.: Adam A. K. M. Faithful Interpretation : Reading the Bible in a Postmodern Word. – Minneapolis : Fortress, 2006. – 204 p.

¹⁶³ Щедровицький Д. В. Беседи о Книге Иова. Почему страдает праведник? – М.:Теревинф, 2012.– 235 с.

¹⁶⁴ Там само. – С. 191.

¹⁶⁵ Там само. – С. 191.

¹⁶⁶ Гадамер Х. Г. Истина и метод : Основы философской герменевтики [Пер. с нем. ; Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 166.

Цілком інший тип коментування пропонують представники так званої *самарської школи*, які за останні кілька років опублікували коментарі на деякі книги Старого Завіту. Ці коментарі виконують більше морально-повчальну функцію. Так, коментар на книгу Рут – «Під покровом крил» Олексія Прокопенко та аналогічний коментар на книгу Йова «Поклоніння у пільмі...» Тимура Расулова. Обидві книги написані досить легко, навіть художньо. Вони пропонують благочестиві духовні повчання, мають у собі деякі елементи аналізу початкового контексту, але насправді це є гомілетичні коментарі, які використовують текст чи його окремі ідеї як підставу для морально-етичних або духовно-повчальних настанов. Кожна з книг має яскраво виражену тему. Автори чітко витримують її. Так, Тимур Расулов на різних прикладах та біблійних образах демонструє, що в періоди страждань слід смиренно і покійно славити Бога, а не задавати непотрібні питання: «Чому мене спіткали ці випробування?». Аналізуючи книгу Йова, автор навіть не ставить питання: Чому страждає праведник? Він вважає, що ця книга просто вчить нас поклонятися Богові за будь-яких, навіть найскладніших умов. Кульмінацією, з точки зору автора, є заява Йова: «Бог дав, Бог і взяв; Нехай буде ім'я Господнє благословенне!» (Йов 1:21).

Це досить гідна і смиренна думка, яка славить Бога-Владику, і, мабуть, дає полегшення під час страждань, не пояснюючи їхню причину. «Книга Йова – про те, що нічого не може відмінити поклоніння. З точки зору Творця, поклоніння Йому – це щось абсолютно безумовне. Оскільки це є наше основне призначення, то ніщо не може принести нам (а точніше, цій частині нас, яка є новим творінням у Христі) більшої радості та задоволення».¹⁶⁷ Таке розуміння книги є досить добрим з морально-повчальної точки зору, адже воно зупиняється лише на 1 главі книги Йова і не йде далі. Расулов не торкається в своєму аналізі питання зустрічі Бога з Йовом, фінальної промови Бога та Його оцінки друзів Йова. Цікаво, що точка зору автора співзвучна з образом друзів Йова, які вважали, що слід все смиренно приймати від Бога, оскільки людина грішна, а Бог досконалий. Проте біблійний текст зауважує, що образ мислення друзів Йова був засуджений Богом за «правильне», «офіційне» богослов'я.

На відміну від коментарів Дм. Щедровицького, ця книга містить багато життєвих прикладів, ілюстрацій і сучасних образів, які резонують із світосприйняттям читачів. Вона читається легко, оскільки написана не як академічний коментар, а як американський бестселер на зразок творів Макса Лукадо, для якого біблійний сюжет – лише трамплін для презентації своїх, загалом дуже біблійних та правильних ідей. Але при цьому мова тут не йде про жодну герменевтичну спрямованість. Текст – це низка образів та афоризмів, а не метанаратив (і тим більше не наратив). І вже зовсім не співбесідник, який ставить питання читачеві і відповідає на питання читача. Аналогічно побудована і книга О. Прокопенка.

Зовсім інакше підійшов до книги Йова інший сучасний автор - білорус Олександр Жибрик, який назвав свою книгу «Йов: назустріч істинному Богу або назад до втраченої людяності». У своїй праці автор пояснює книгу Йова як виклик, який Бог кинув праведникові, щоб той піднявся на вищий рівень духовного зростання, переміг свою самозакохану релігійність і через страждання та втрати здобув власну дійсну екзистенційну сутність. Страждання необхідні людині як прорив з сірої обивательської повсякденності до істинного богопізнання і осягнення себе. «Історія Йова, – пише О. Жибрик, – допомагає нам розкрити свою сутність. Його фізичні страждання – це та духовна пустеля самотності і нерозуміння, якою проходить кожен з нас на шляху до живих та істинних стосунків з Богом».¹⁶⁸ Звісно, книга О. Жибрика не дає герменевтичної повноти, як і вищезгадані твори Т. Расулова та О. Прокопенка. Але вони і не претендують на це. Жибрик демонструє екзистенційну герменевтику, яка зорієнтована не на виявлення первісного змісту, а на взаємодію з текстом, приймаючи його виклики. При цьому автор залишається в рамках «правил віри» і не суперечить літературному контекстові.

¹⁶⁷ Расулов Т. Поклонение во тьме. Размышление над книгой Иова . – Пенза, 2012. – С. 172.

¹⁶⁸ Жибрик А.Иов :на встречу с истинным Богом или назад к утраченной человечности–Минск, 2007. – С. 14.

Висновки. Біблійне коментування у слов'янському контексті пройшло дуже непростий шлях. Незважаючи на досягнення філософської герменевтики, велику кількість сучасних видань і творчий потенціал дослідників, вона все ще знаходиться на ранніх стадіях свого розвитку.

Інтерес до біблійного коментування у XIX ст. у православній традиції призвів не лише до розробки герменевтичних систем та принципів тлумачення, які у свій час були орієнтовані на історико-критичний метод, але й до появи низки цікавих та глибоких тлумачень (Глубоковський, Лопухін та ін.). В євангельському християнстві у цей час переважав докритичний метод наївного герменевтичного реалізму. На жаль, традиція біблійного коментування була перервана за радянських часів, і лише через 50 років знову почала проявлятися у працях О. Менья і статтях журналу «Братский вестник».

З початку 1990-х рр. спостерігається високий інтерес до практики роз'яснення біблійних книг. Численні видавництва України і Росії започаткували програми публікацій біблійних коментарів. За останні 20 років у світ вийшло близько 80 найменувань біблійних коментарів, у тому числі велика кількість коментарів на всі книги Біблії. При цьому, профіль коментування став досить різноманітним. Тут й історичні коментарі, і екзегетичні, і філологічні, і гомілетичні, і навіть логіко-екзистенціальні коментарі.¹⁶⁹ Це говорить про великий попит на подібну літературу. Однак більшість з цих книг написані в «англосаксонському» контексті, тобто, написані західними авторами та відштовхуються від західної, американо-британо-німецької традиції. Інші коментарі складають не більше 5%. До того ж, більшість з них демонструють історико-критичний метод аналізу тексту і не використовують сучасні герменевтичні здобутки.

Відтак, незважаючи на явну потребу і респектабельний історичний досвід, а також певні спроби створення повноцінного комплексу біблійних коментарів, християнство слов'янських країн все ще відчуває потребу у серйозному комплексному проєкті коментування біблійного тексту. Яким мав би бути такий коментар? Одна з перших спроб відповісти на це питання – це створення «Слов'янського біблійного коментаря», про який піде мова у видрукуваній в наступному числі «Українського релігієзнавства» нашої статті «Сучасні принципи та герменевтичні підходи до біблійного коментування (досвід Слов'янського біблійного коментаря)».

3.2 Ангеліна АНГЕЛОВА. РЕЛІГІЙНА GERONTOLOGIA: НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В РЕАЛІЯХ СТАРІЮЧОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотації. Публікація присвячена історії виникнення й розвитку геронтології, а також з'ясуванню предметної сфери новітнього інтердисциплінарного розділу релігієзнавства. Визначено та класифіковано основну проблематику релігійної геронтології, окреслені її перспективні напрямки як теоретичного, так і прикладного характеру. Наголошено на важливості активної популяризації доробку західних геронтологів з вивчення питань духовності, релігійності та старіння. Задекларовано необхідність проведення подібних досліджень на вітчизняному науковому ґрунті, оскільки це має позитивно вплинути на непросту геронтологічну ситуацію, яка склалася в Україні.

Ключові слова: релігійна геронтологія, старість, старіння.

The publication of Angelova A. «Religious Gerontology: trends and prospects in the realities of an aging society» is devoted to the history of the emergence, development and also to the elucidation of the subject matter of the latest interdisciplinary section of religious studies. The main problems of religious gerontology are defined and classified, its perspective theoretical and applied directions are designated. The importance of actively popularizing the findings of western gerontologists on the issues of spirituality,

---

¹⁶⁹ Раков В. М. Послания апостола Павла : экзистенциально-логический и культурно-исторический комментарий [Электронный ресурс] // Межвузовский сборник научных статей «Античность Европы». – Пермский ун-т, 1992. – С. 86-102. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1333857024> (дата обращения : 12.01.2017).